

12. STOLETÍ I

Charakteristika 12. století

Toto století je považováno za „zlatý věk“ středověké literatury. Z tohoto století se nám také dochovalo zhruba tolik literárních památek jako za všechna předcházející století středověku. Důvody této mimořádné produkce nespočívají jen v nesporné skutečnosti, že se nám na rozdíl od literatury starší mnohem lépe dochovala, nýbrž v existenci jevu, který nazýváme renesancí 12. stol. Novější bádání má sice k Haskinsově práci některé výhrady, v zásadě však jeho vývody platí. K tomuto úžasnému rozvoji dochází od konce 11. až do začátku 13. stol., a to v celé Evropě, zejména ale ve Francii. V západoevropských zemích se v tomto období rozvíjí již také literatura v národních jazycích. „Renesancí“ 12. stol. vysvětlují velmi různorodé historické okolnosti: křížové výpravy, růst počtu obyvatel, vzrůstající se bohatá aristokracie, která vystupuje v roli mecenášů umění, vzrůst měst a emancipace měšťanstva, velké a významné školy, které vznikají při předních katedrálách. To vše jsou dosti vnější důvody, které nemohou podat skutečné vysvětlení – to spočívá v tom, že se intelektuálům tohoto období jeví svět daleko složitějším a různorodějším, než jak se jevil lidem předchozích staletí. Je to mimo jiné dáno mnohem větším rozsahem komunikace – cesty, kontakty s cizími zeměmi, překladatelská činnost.

Překladatelská činnost byla ve 12. století velice intenzivní. Překládaly se arabské spisy, a to jednak původní arabská díla (Avicenna, Korán), jednak arabské překlady starých řeckých a latinských textů (především Aristoteles). Díky tomu se nám dochovala celá řada antických spisů, které v původní podobě vůbec neznáme. Tyto překlady měly velký význam pro rozvoj slovní zásoby latiny. Překladatelé museli hledat zcela nové odborné výrazy pro skutečnosti, které nebyly doposud v evropské středověké vědě známy. Nová díla v latině přispěla k obrovskému rozvoji vědy, studovala se a komentovala na univerzitách. Nejvýznamnějším překladatelským centrem bylo Toledo, kde se nepřekládala pouze lékařská a farmakologická díla jako o století dříve v Salernu, ale přírodovědné spisy všeho druhu (včetně astronomie) i spisy filozofické. Nepodílelo se na nich však ani muslimské obyvatelstvo, které tu po rekonquistě zůstalo, ani domácí mozarabské obyvatelstvo. Hlavní slovo měli překladatelé, kteří sem přišli ze severu (Kastilie, Frankové, Britové – Michael Scotus, Italové – Gerhard z Cremony). Tito překladatelé uměli arabštinu a v překladech jim pomáhali (anonymně) místní mozarabové (ti se označují latinsky jako *cooperatores*,

interpretes, adiutores translationis). Dalším centrem překládání byla Sicílie, od 12. stol. se na Sicílii začíná překládat Eukleides, Ptolemaios, Platon a Proklos, Jacobus Venetius Graecus se vydává do Byzance, aby odtud přinesl Aristotelovy spisy.

Nárůst literární produkce také souvisí s tím, že se stále více lidí vzdělává a je schopno se literární činnosti věnovat. Je to doba, kdy vznikají první univerzity, které nutně potřebují k existenci bohatou knihovnu, je to tedy nový impulz k opisování starších děl. V rámci výuky potom vzniká ale obrovské množství nových spisů, jejichž autory jsou jak učitelé, tak studenti. Dochází k čilé intelektuální výměně, neboť je zvykem studovat i působit jako učitel na více univerzitách po celé Evropě. Tím se poměrně rychle dostávají nová díla daleko od místa svého vzniku. Na pařížské univerzitě se vytváří významné centrum filozofie (dialektiky) – Abélard (o účast na jeho přednáškách studenti dokonce bojují), v Orleansu a v Bologni se pěstuje hlavně rétorika, v Bologni práva, v Salernu a Montpellier medicína.

Tuto středověkou „globalizaci“ podporuje také řeholní prostředí. Příkladem může být v Paříži na levém břehu Seiny svatoviktorská škola, která je už od svého vzniku v r. 1109 velmi otevřenou institucí: přicházejí sem učitelé z Anglie a ze Skotska (Richard a sancto Victore), ze Saska (Hugo). Poměrně malým (ve srovnání s univerzitami), ale významným vědeckým centrem byla katedrální škola v Chartres. Její sláva začíná především v době působí Ivona ze Chartres na přelomu 11. a 12. století. Studovalo se zde všech septem artes liberales, působili tu významní teologové a filozofové. Veliký důraz se zde kladl na přírodní vědy, především medicínu. Velice brzy se sem dostaly Aristotelovy spisy a spisy arabských lékařů, které se zde horlivě studovaly a tyto poznatky se využívaly pro nové odborné texty. Škola v Chartres se tak stala významným asimilačním centrem.

Podobný obraz kosmopolitizace můžeme pozorovat i u některých světských dvorů, komunikačním jazykem je zde latina. Tak dvůr Jindřicha II. a Eleonory Akvitánské byl prostředníkem mezi Anglií, Irskem, Normandií a Akvitánií, dvůr Friedricha Barbarossy mezi Německem, Burgundskem a Itálií. K dvořanům Jindřicha II. a Eleonory patřili mj. slavní latinští básníci, jakými byli Petrus Blesensis nebo Gualterus de Castellione. Petrus Blesensis byl přitom vychovatelem prince Viléma II. na sicilském normanském dvoře. Strýc a životopisec Barbarossův byl historik Otto z Freisingu (viz níže), na jeho dvoře působil sám Archipoeta. Ve 12. století tak dochází k velkému rozvoji světské literatury. V rámci ní jsou velice oblíbené různé intelektuální hříčky, humor, hravost. Vznikají satirická díla. K nejstarším satirám patří skladba autora jménem Garsias z Toleda z doby po r. 1099. Ve 12. století se objevovala řada nešvarů ve společnosti, které se daly kritizovat, navíc existovala širší vrstva vzdělanců než doposud, lidé cestovali za vzděláním ke slavným učitelům.

Rozšířil se tak okruh autorů, ale i čtenářů, přičemž oba dva tábory měly v podstatě stejné vzdělání, stejné obzory, pokud jde o poznání světa, a všechny nešvary znali také z vlastní zkušenosti. Řada vzdělanců byla nespokojená, neměla žádné obročí, protože volných míst bylo málo.

Dalším důsledkem je pak existenciální tázání po podstatě a smyslu života lidského individua, prohloubení individualismu a sebevědomí, které může ústit až v egocentrismus, jak to pozorujeme u Abelarda v *Historia calamitatum* nebo v jeho *Confessiones* a v množství polemik. Dokladem tohoto subjektivismu je i enormní vlna mystických spisů – Bernard z Clairvaux., Vilém de St.-Thierry, Richard de St. Victore, Hildegarda z Bingen – ačkoli zde bylo možno najít pararely již dříve, významné je zde enormní množství.

Zvláštním jevem je rodící se produkce v národních jazycích, kde dochází k vzájemnému ovlivňování a oplodňování s literaturou latinskou. Tím kvantitativně narůstá obec tvůrců i konzumentů literatury. Je to dáno mj. tím, že již od pol. 11. stol. začínají aristokraté mít zájem o vyšší vzdělání svých synů, v některých případech a s určitou modifikací i svých dcer. To vede po prvé od doby pozdního starověku ke vzniku širší čtenářské vrstvy, zejména v národních jazycích: *chansons de geste*, anonymní *Eneas* ve staré francouzštině (již cca 1160) nebo v holandštině Heinrika von Veldeke (cca 1190), Marie de France nebo romány Chrétiena de Troyes. Je jasné, že je tato tvorba závislá na tvorbě v latině – kdyby Josef de Exeter (Ischanus, Exoniensis, + cca 1210) nebyl napsal *Ilias Latina* nebo Gualter Chatillonský *Alexandreidu*, nebyl by vznikl *Roman de Troie* nebo národní *Alexandreidy*.

(Ve výkladu o 12. století budeme postupovat podle žánrů (podle Dronkeho), v jejich rámci se zaměříme na konkrétní autory.)

POEZIE

1. Veršované dramatické skladby

Na tomto žánru se nejlépe ukáže provázanost mezi tvorbou latinskou a národní. Můžeme poukázat na starofrancouzské verše ve hře o pannách moudrých a pošetilých z konce 11. století – *Sponsus*. Podobně již ve 12. stol. hry se starozákonními motivy: V Orleansu napsaná hra, jejímž autorem je Abelardův žák Hilarius, o Danielovi, byla brzy překonána další hrou s tímž námětem, sepsaná v Beauvais, *Ludus Danielis*, v němž se opět

objevují starofrancouzské verše. Stejně v *Ludi de passione* (cca 1180), které se dochovaly v CB. Hry o ukřižování bývají doprovázeny planky Panny Marie nebo Marie Magdalény v národních jazycích. V CB se dochoval také *Ludus Resurrectionis* se známým staroněmeckým *Schowa propter insidias*, poprvé se objevuje postava mastičkáře (r. 1110). Důležitou skutečností je internacionální charakter těchto motivů a těchto her od severu Itálie po Rakousko a Německo.

Scény uvádějící mastičkáře jsou plné lidové invence – vystupuje v nich nejen mastičkář, ale i jeho žena a jeho učedník. Na druhé straně se leckde objevují nebiblické scény „učeného“ původu. Je tomu tak v CB ve vánoční hře, kde je při tzv. svátku bláznů (*festum stultorum*) předvedena velká katedrální škola, jíž předsedá „episcopus puerorum“: narození Krista se zde posmívá Archisynagogus a jeho Židé, jim oponuje Augustin, Sibylla a starozákonní proroci, kde čteme řadu učených narážek nejen na literaturu, ale i na Aristotelovo *De interpretatione*.

V polovině 12. stol. se setkáváme s jakýmsi „lyrickým“ dramatem v Německu u Hildegardy z Bingen. Je to *Ordo virtutum*, dramatická skladba o pádu a opětném vzkříšení duše, která je sváděna a hubena ďáblem a opět přiváděna k životu sedmnácti ctnostmi. Autorka složila verše i hudbu; složitá symbolika skladby a zvláštní lyrika jazyka nemá jinde pokračování ani obdobu. Asi o 10 let později vzniká v jižním Německu *Ludus de Antichristo* s eschatologickým námětem (kol. 1155), jehož autorem je neznámý mnich z kláštera Tegernsee. Vzorem byl traktát *De ortu et tempore Antichristi* od Adsona Monasteriensis z 10. století. Tématem je rozdělení vlády nad světem mezi duchovní a světskou moc. Hlavním hrdinou je zde německý císař, jímž má být Barbarossa, je posledním císařem, který má podle sibylských proroctví předcházet příchodu Antikrista. Autor pojednává obvyklé eschatologické motivy originálně a odvážně: Antikrist spojí všechny pozemské vládcy k boji proti císaři, který je ale nakonec všechny porazí. Hra se provozovala patrně při příležitosti prvního říšského sněmu Friedricha Barbarossy v Řezně (asi 1155) a provozovala se také jako hra velikonoční.

2. Dialogické žánry

Tzv. „*comoediae elegiacae*“ 12. stol. se liší od předchozích dramatických skladeb méně živým jazykem a méně živými a věrohodnými myšlenkami a city. Ovládá je hravost v jazykové oblasti a hravost intelektuální. Byly publikovány Ferruccio Bertinim v 6 svazcích

„Commedie latine del XII e XIII secolo“ (Università di Genova). Ještě nedávno byly tyto skladby považovány za výtvar vycházející ze severofrancouzských katedrálních škol v polovině 12. stol. Dnes se vesměs kladou do poněkud dřívějšího období s tím, že některé z nich vznikají nejen ve školách v okolí Loiry, ale také na jihu Německa, v Anglii a v Itálii.

Nejstarší z nich je z konce 11. stol., cca 1080, *Ovidius puellarum* nebo podle některých rukopisů *De nuntio sagaci*. Z *Ovidius puellarum* chybí závěrečná pasáž (ve všech dochovaných sedmnácti rukopisech), jsou to pouze dialogy, ale je zde také jedna jakoby narativní pasáž, vložená však do úst protagonistovi, svůdci, který se sám prohlašuje za Ovidia mezi dívkami. Hlavní hrdinka mu však odolá a ve svých replikách mu odpovídá naprosto rovnocenně.

Kolem r. 1100 vznikl *Pamphilus*, který má stovky rukopisů a je živý v evropské literární tradici až do 16. stol. Na rozdíl od *Ovidius puellarum* je hrdinka (jménem Galatea) zmítána svými city, na jedné straně se raduje, že se jí někdo dvoří, na druhé straně má strach z hněvu rodičů a z vlastní pohany. Na konci ji přemluví stařena (vetula), která jedná v Pamphilově zájmu a zorganizuje zdánlivě nevinné setkání, při kterém Galatea nakonec podlehne. Tato postava zkušené a přesvědčivé pomahačky se v literární tradici poprvé objevuje v Euripidově Hippolytovi a často pak vystupuje ve středověkých dílech latinských i ve volgare.

Nejmladší hra celého souboru je *De Paulino et Polla* Richarda de Venosa, dedikovaná Fridrichovi II. v roce 1229.

Je obtížné stanovit společné znaky těchto výtvorů, které by naznačovaly jejich kontinuitu, a je také obtížné zaujmout stanovisko k otázce, zda byly některé z nich recitovány nebo byly-li určeny jen ke čtení – k recitaci byly asi určeny ty, které jsou složeny pouze z dialogů a nemají narativní pasáže. Snad byly předčítány jediným recitátorem, který byl spíše mimem se schopností měnit polohy hlasu.

Jiné dialogické žánry odhalují jeden ze základních rysů této doby, individualistický relativismus – dialogy umožňují zpochybňovat jednou danou pravdu, dochází k výměně často protikladných myšlenek a názorů a ne vždy se autor ztotožňuje s názorem jedné z diskutujících stran, pravda rozhodně není jednoznačná ani monolitická a není dána autoritou. Vyjadřuje to velmi zřetelně titul Abaelardova díla – zároveň *sic et non*. Abaelard sám postuluje vedení vnitřního dialogu: člověk má vést tento dialog tak, jako by v něm samém bylo více osob s různými názory a dává za vzor Boethia, který vedl vnitřní dialog s Filozofií nebo Augustina v knize *Soliloquiorum* (Abael., MPL 178, 760C). Také Ab. napsal svá *Soliloquia*, dialog mezi Petrem a Abaelardem. O generaci dříve píše Petrus Alphonsi

dialog mezi sebou, jakým je nyní, a sebou, jakým byl před konverzí – to bylo tedy ještě něco jiného. Abaelardův současník v Paříži Hugo a St. Victore píše své *De archa animae* jako dialog mezi sebou a svou duší a *De vanitate animae* jako dialog mezi duší a rozumem.

Typickým dialektickým výtvozem 12. století je *altercatio, conflictus* (někdy také *dialogus, disputatio*). Většinou se jedná o personifikaci dvou věcí, částí lidského těla, případně abstraktních pojmů, které zaujímají protichůdná stanoviska ve sporu. Dialog mezi sebou mohou vést také fiktivní osoby, osoby známé z mytologie, osoby různých stavů, příbuzní (otec a syn). Každé straně bývá věnován stejný počet strof. Celý spor může být zasazen do určitého rámce, kdy je čtenář uveden na začátek sporu a na závěr může být vysloveno vyřešení, případně stanovisko soudce, který se sporu účastnil. Tato poezie sloužila především pro zábavu, některé skladby přinášely i morální poučení. Pro řešení napětí mezi tělem a duší je na začátku 12. stol. charakteristická prozimetrická skladba Hildeberta z Lavardinu *De querimonia et conflictu carnis et animae*, v níž básník nedává na zásadně položenou otázku žádnou definitivní odpověď. V souboru Carmina Burana se dochovala báseň *Phylis et Flora* (kol. 1150, vagantské strofy), v níž se řeší otázka, má-li dívka milovat rytíře nebo klerika. Jiná otázka – má mladý muž milovat dívky nebo chlapce – *Altercatio Ganimedis et Helenae*. Na Sicílii na konci 12. stol. vznikla zřejmě také skladba *Altercacio viole cum rosa s inc. Cum grandem materiam mente meditare*, která je pro nás zajímavá tím, že se dochovala jen v bohemikálním souboru *Summa recreatorum* ze 14. stol. Velice známý byl také spor vody s vínem, který se dochoval v různých verzích, nebo spor vína s pivem či zimy s létem (či jarem).

ČÍTANKA

45.

Disputacio vini et aque, Summa recreatorum, IV. traktát

Ego quondam spiritu vel in carne gravi
Raptus sum et terciū celum penetravi,
Ubi secretissima quedam obscultavi,
Que post in consilio fratrum revelavi.

Dum sederet siquidem in excelso deus
Et cepisset spiritus trepidare meus,
Statim in iudicium Thetis et Lieus
Intrant et alteruter actor est et reus.

Aqua
Thetis ab exordio multum gloriatur,
Ego sum cui merito laus et honor datur.
Cum sim ex quo machina mundi firmabatur,
Et super (me) spiritus domini ferebatur.

Vinum
Bachus ad hoc talia incipit referre,
Mos est prius vilia, cara post deferre.
Sic et deus voluit te prius offerre,
Et me post ut biberent potatores terre.

Aqua
Me vicis dulcissima Cristi ampliavit,
Quando me de puteo potum postulavit.
De torrente siquidem attestante davit,
Bibit et tunc proprium capud exaltavit.

Vinum
Uve nil aquaticum fuit intermixtum,
Cum in vite dominus fructum dedit istum.
Ergo qui potaverit vinum aqua mixtum,
Peccavit contra deum et adversus Cristum.

Aqua
Me contenta respuit Nazarenus vina,
Cum in me reposita sit vite medicina.
Quod ex ewangelica patet disciplina,
Dum sanaret angelus egros in piscina.

Vinum
Te quamvis aquaticus bibat Nazarenus,
Quantum salutifer sit effectus meus.
Patet dum Apostolus probavit, ymmo deus,
Qui me propter stomachum bibat Thymoteus.

.....

Aqua

Cum tu semper causa sis intemperiei,
Ego sum opposita tue rabiei.
Namque sicut legitur aque, non Liei
Impetus letificat civitatem dei.

Vinum

Tu namque vilissima funderis in planum,
Ego vero loculum mittor in archanum.
Tu potas in montibus pecus rusticanum,
Sed noster letificat potus cor humanum.

Aqua

Fructum temperaneum reddit excolenti,
Lignum quod est proximum aque defluenti.
Par est bono nuncio longe venienti,
Potus aque frigide viro sicienti.

Vinum

Satis contemptibilis, satis est egena,
Si qua forte ducitur sine vino cena.
Non exteret homines paupertatis pena,
Cum me promptuaria sunt eorum plena.

Aqua

Primam ego fidei portam vendicavi,
Quando dei filium in Yordane lavi.
Et figuram veteris legis consumavi,
Cum de suo latere foras emanavi.

Vinum

Ad baptismi gratiam venit per te reus,
per me iustos homines iungit sic dominus.
Nec fuisse legitur aqua sed lieus,
De quo dixit dominus hic est sangwis meus.

Aqua

Ego pulchritudinis mater, claritatis
Mater sum et omnibus offero me gratis.
Ego pratis aufero pestem siccitatis,
Cum super intonuit deus maiestatis.

Vinum

Quantumcumque sapiens et quantumcumque carus,
Sine vini tramite cibus fit amarus.
Quo gaudet poculo pauper et avarus,
Sed calix inebrians o quam est preclarus.

Aqua

Ego flammam tempero solis, in pruinis
Potum do volucris, opus molendinis.
Et mundum circumeo fluctibus marinis,
Ubi sunt reptilia, quorum non est finis.

Vinum

Ego in palmitibus in torcula ivi
Et exinde hominis ventrem introivi.
Vasculorum genera multa pertransivi
Et in potatoribus requiem quesivi.

Aqua

Racio confunditur, oculi cecantur
Hiis, qui tuis potibus nimis inmorantur.
Blande dum ingrederis, potantes turbantur
Et, quod est deterius, mox inebriantur.

Vinum

Potus tuus pestifer est et venenatus,
Ni foret prophetico sale decoratus.
In me tuus pestifer potus est mutatus,
Cum fuit ad nupcias Cristus invitatus.

.....

Aqua

Dextro templi latere meus est egressus,
Per me culpa luitur, si est quis excessus.
Actus elemosine mystice concessus
Est mihi, quo criminum ignis est oppressus.

Vinum

Virtus ista siquidem in te figuratur,
Sed per me conpunctio cordis designatur,
Quo deus virgineus pudor germinatur,
Dum reus convertitur et iustificatur.

Aqua

Si quis falsos hactenus coluere deos,
Si renasci faciat se per fontes meos,
Rex in celo recipit absolvendo reos,
Nec qui in celis habitat irridebit eos.

Vinum

Viam celi dare est actuum meorum,
Nam non longe gratiam petas extrorum.
Per me tu intrabis atria celorum,
Ubi collocatae sunt anime iustorum.

Aqua

Hanc ad vocem civibus celi concitatis,
Quasi rationibus vini conprobatis,
Inclamatur forcius vocibus elatis,
Terre pax hominibus bone voluntatis.

Vinum

Quibus ego vocibus tale post examen
Excitatus expuli sompni velamen
Et laudavi concinnens patrem, natum, flamen
Usque ad in gloriam dei patris amen.

Edice: zatím nevydáno, text podle , rkp. NK Praha I E 22, f. 87v-88v